इन्द्रबहादुर राईको ‘आज रमिता छ’ उपन्यासमा भाषिक प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
बद्रीप्रसाद कोइराला
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६७

शोधनिर्देशक
डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

इन्द्रबहादुर राईको 'आज रमिता छ' उपन्यासमा भाषिक प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
बद्रीप्रसाद कोइराला
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रि. वि. मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्. ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री बद्रीप्रसाद कोइरालाले इन्द्रबहादुर राईको आज रमिता छ उपन्यासमा भाषिक प्रयोग शीर्षक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/१२/१३

....

(डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

....

(प्रा. राजेन्द्र सुवेदी)

विभागीय प्रमुख

....

(डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल)

शेधनिर्देशक

....

(गङ्गाप्रसाद अधिकारी)

बाह्य परीक्षक

मिति : २०६७/१२/२३

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

कृतज्ञताज्ञापन

इन्द्रबहादुर राईको आज रमिता छ उपन्यासमा भाषिक प्रयोग शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि आदरणीय गुरु डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बीच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा सक्रिय निर्देशन, आवश्यक सामग्री तथा विविध सल्लाह दिनुहुने गुरुप्रति म आभारी छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा इन्द्रबहादुर राईको भाषाबारे यसअघि नै चर्चा गर्नुहुने विभिन्न लेखक तथा उपन्यासकार राईप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । भाषिक प्रयोगबारे पुस्तक तथा लेख तयार पार्नुहुने लेखकहरु डा. बल्लभमणि दाहाल, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, देवीप्रसाद गौतमलगायत गुरुहरुलाई धन्यवाद टक्र्याउँछु । स्रष्टा एवम् द्रष्टा व्यक्तित्वका रुपमा नेपाली साहित्य क्षेत्रमा आफ्नो पहिचान बनाएका प्रबुद्ध लेखक इन्द्रबहादुर राईका सबै लेख, रचना तथा पुस्तकहरुको सङ्ग्रह गरी इन्द्रसम्पूर्ण ग्रन्थ १-५ प्रकाशन गर्ने निर्माण प्रकाशन तथा सङ्ग्रहका सम्पादक विजयकुमार राईप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न क्षेत्रबाट सहयोग गर्नुहुने दुर्गा पौडेल, करुण ढकाल, मनोज फुयाल, देवी दाहाल, जनक सापकोटालगायत सम्पूर्ण शुभचिन्तकहरुप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यस अवसरमा शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा निरन्तर खबरदारी गर्ने दाजु गुरुप्रसाद कोइराला, श्रीमती शीला भण्डारी (कोइराला) तथा राम्रो कामतर्फ निरन्तर प्रेरित गर्नुहुने आमा श्रीमती रेनुकादेवी कोइरालालाई स्मरण गर्दछु ।

यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

शैक्षिक सत्र : २०६१-०६३ ....

मिति : २०६७/१२/१३ बद्रीप्रसाद कोइराला

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय — १-४

- १.१ शोधशीर्षक — १
- १.२ शोधकार्यको प्रयोजन — १
- १.३ विषय परिचय — १
- १.४ समस्या कथन — १
- १.५ शोधकार्यको उद्देश्य — २
- १.६ पूर्वकार्यको समीक्षा — २
- १.७ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व — ४
- १.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन — ५
- १.९ सामग्री सङ्कलन विधि — ५
- १.१० अध्ययन र विश्लेषण विधि — ५
- १.११ शोधपत्रको रुपरेखा — ६

दोस्रो परिच्छेद : इन्द्रबहादुर राईको सङ्क्षिप्त परिचय — ६-१८

- २.१ इन्द्रबहादुर राई सङ्क्षिप्त जीवनी — ६
  - २.१.१ जन्म तथा बाल्यकाल — ६
  - २.१.२ परिवार तथा शिक्षादीक्षा — ७
  - २.१.३ लेखन प्रेरणा — ७
  - २.१.४ पेसा — ७
- २.२ इन्द्रबहादुर राईको व्यक्तित्व — ८
  - २.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व — ८
    - २.२.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व — ८
      - १ आख्यानकार — ९
      - (क) उपन्यासकार — ९
      - (ख) कथाकार — १०
      - २ निबन्धकार — १०
    - २.२.१.२ द्रष्टा व्यक्तित्व — ११
      - १ समालोचक व्यक्तित्व — ११
      - २ भषाविद् व्यक्तित्व — १२
  - २.२.२ साहित्येतर व्यक्तित्व — १३
    - २.२.२.१ राजनीतिक व्यक्तित्व — १३
    - २.२.२.२ सङ्घर्षकर्ता व्यक्तित्व — १४
    - २.२.२.३ संस्थापक व्यक्तित्व — १६
    - २.२.२.४ सम्पादक व्यक्तित्व — १७
    - २.२.२.१ वक्ता व्यक्तित्व — १८

तेस्रो परिच्छेद : भाषिक प्रयोगको सैद्धान्तिक आधार — १९-३६

- ३.१ परिचय — १९
  - ३.१.१ भाषिक प्रयोग र भाषिक भेद — १९
  - ३.१.२ भाषिक प्रयोग र भाषिक विचलन — २१
- ३.२ प्रयोक्ताप्रभावित भाषिक प्रयोग — २२

३.२.१ प्रयोक्ताको उमेर २३
३.२.२ प्रयोक्ताको लिङ्ग २४
३.२.३ प्रयोक्ताको जाति २४
३.२.४ प्रयोक्ताको धर्म २५
३.२.५ प्रयोक्ताको वर्ग २५
३.२.६ प्रयोक्ताको पेसा २६
३.२.७ प्रयोक्ताको स्थान २७
३.२.८ प्रयोक्ताको मातृभाषा २८
३.२.९ प्रयोक्ताको शिक्षा २९
३.३ विषयप्रभावित भाषिक प्रयोग ३०
३.३.१ साहित्य क्षेत्रको भाषा ३१
३.३.२ कानुन क्षेत्रको भाषा ३१
३.३.३ विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रको भाषा ३२
३.३.४ प्रशासन क्षेत्रको भाषा ३२
३.३.५ आमसञ्चार क्षेत्रको भाषा ३३
३.४ परिवेशप्रभावित भाषिक प्रयोग ३३
३.४.१ औपचारिक-अनौपचारिक भाषा ३४
३.४.२ वक्ता-श्रोताको भाषा ३५
३.४.३ भाव प्रकट गर्ने भाषा ३५
३.४.४ लेख्य-कथ्य भाषा ३५
३.४ निष्कर्ष ३५

चौथो परिच्छेद : आज रमिता छ उपन्यासमा भाषिक प्रयोग ३७-५७

४.१ उपन्यासको कथासार ३७
४.२ प्रारम्भ ४१
४.३ प्रयोक्ताप्रभावित भाषिक प्रयोग ४२
४.४ विषयप्रभावित भाषिक प्रयोग ४८
४.५ परिवेशप्रभावित भाषिक प्रयोग ५२
४.६ आज रमिता छ उपन्यासमा प्रयुक्ति विचलन ५६

पााचौं परिच्छेद : उपसंहार ५८

सन्दर्भग्रन्थसूची ५९-६०
(क) सन्दर्भ पुस्तकसूची ५९
(ख) सन्दर्भ पत्रपत्रिकासूची ६०